

1. Co byl tzv. Palachův týden a co se během něho odehrálo?

Dvacáté výročí smrti studenta Jana Palacha, který se v lednu 1969 upálil na protest proti postupující normalizaci, se stalo pro občany příležitostí k vyjádření nesouhlasu s komunistickým režimem. Položení květin na místo, kde se Palach upálil, které zorganizovali opoziční aktivisté, eskalovalo v týden trvající demonstrace. **Od 15. do 19. ledna 1989 se na pražském Václavském náměstí scházely tisíce lidí, aby vyjádřily svůj odpor k politice komunistické strany.** Proti demonstrantům bylo nasazeno asi čtyři tisíce příslušníků SNB a milicionářů, kteří si počínali velmi brutálně. V českých zemích šlo o nejrozsáhlejší protesty od srpna 1969, do nichž se navíc zapojilo množství osob stojících mimo opoziční iniciativy. Několik vůdců opozice včetně Václava Havla bylo za účast na Palachově týdnu odsouzeno do vězení.

2. Jaká byla v létě roku 1989 politická situace v Československu a ve střední Evropě?

V létě 1989 demontáž komunismu ve střední Evropě značně postoupila. Nejdále bylo Polsko, kde jednání u „kulatého stolu“ mezi státní mocí a opozicí v únoru až dubnu vedla k dohodě o liberalizaci režimu. Červnové polosvobodné volby drtivě vyhrála opoziční Solidarita a 19. srpna se prvním nekomunistickým premiérem stal Tadeusz Mazowiecki. V Maďarsku došlo k štěpení přímo uvnitř tamní komunistické strany (Maďarské socialistické dělnické strany), která se na počátku října přejmenovala a přihlásila k politickému pluralismu a sociálně tržní ekonomice. Baštou konzervativního komunismu byla *Německá demokratická republika*. Ovšem po letní krizi způsobené exodem desetitisíců východních Němců přes Maďarsko a Československo do Spolkové republiky a masových demonstracích 9. listopadu 1989 padla berlínská zeď – bariéra, která od roku 1961 oddělovala Západní Berlín od okolí, a jeden z nejvýznamnějších symbolů komunismu.

V Československu vládla v létě 1989 atmosféra, která se dá obrazně charakterizovat jako klid před bouří. **Komunistické vedení bylo na jedné straně vyděšené a dezorientované změnami v Maďarsku a Polsku, na straně druhé ale odmítalo jakékoliv ústupky a nedokázalo si představit pád svého režimu** – ještě v měsících před listopadem 1989 se předsednictvo Ústředního výboru KSČ zabývalo zejména přípravou sjezdu v roce 1990 a projednávalo různé kon-

cepční materiály, v nichž byl plánován vývoj až do roku 2000. V opozici se zase začaly projevovat spory o způsob konfrontace s režimem: radikálové např. kritizovali Václava Havla, který v souvislosti s výročí sovětské okupace 21. srpna varoval před masovými protesty.

3. Co byla Charta 77 a jak souvisela s rokem 1989?

Charta 77 byla **nejvýznamnější československá opoziční iniciativa**. Vznikla kolem textu Prohlášení Charty 77, který byl publikován 1. ledna 1977 a podepsalo jej 242 osob (v dalších letech se přidalo několik stovek dalších). Přestože text Charty 77 byl poměrně umírněný (omezil se na výzvu komunistické moci, aby respektovala závazky, které na sebe vzala podepsáním Závěrečného aktu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, zejména pak dodržování lidských práv), spustil režim proti iniciativě hysterickou kampaň. Význam Charty 77 byl především v tom, že sjednotil do té doby roztržštěné opoziční proudy.

Komunistický režim signatáře Charty 77 perzekvoval a řadu z nich donutil k emigraci. Zejména v druhé polovině 80. let se k disentu připojilo mnoho mladších lidí. Z okruhu Charty 77 se rekrutovala řada vůdčích postav pozdějšího Občanského fóra (Václav Havel, Jiří Dienstbier, Jan Ruml, Václav Benda, Alexandr Vondra a mnozí další).

4. Jak situaci hodnotil Sovětský svaz a Spojené státy?

Sovětská propaganda obhajovala intervenci vojsk Varšavské smlouvy v Československu v roce 1968 sérií textů, které vešly do dějin jako tzv. Brežněvova doktrína. Podle ní bylo ohrožení komunistického režimu („socialismu“) v kterékoliv zemi sovětského bloku společným problémem celého uskupení, které jej mohlo řešit i krajními prostředky, např. „vstupem vojsk“. Podobné argumenty užíval Sovětský svaz i při předchozích intervencích ve střední Evropě: v roce 1953 ve východním Německu či o tři roky později v Maďarsku. Po nástupu Michaila Gorbačova k moci Sovětský svaz Brežněvovou doktrínu opustil a začal se řídit politikou, která je známá jako „Sinatrova doktrína“. Název písně Franka Sinatry *My Way* použil Gorbačovův mluvčí Genadij Gerasimov v roce 1987 jako charakteristiku nové politiky Kremle vůči satelitům. **Fakt, že Sověti nezasáhnou, hrál pak klíčovou roli v průběhu celé mocenské změny.**

Spojené státy od konce 40. let víceméně respektovaly sovětskou sféru vlivu ve střední a východní Evropě. Pokoušely se ji sice nejrůznějšími prostředky destabilizovat, ale ani v době vyhrocených krizí (např. Maďarsko 1956, Československo 1968, Polsko 1981) nepodpořily protisovětské a prozápadní síly jinak než slovně. Navzdory tomu, že se Sovětský svaz vzdal Brežněvovy doktríny, **přistupovaly Spojené státy k dění ve střední Evropě v roce 1989 velmi zdrženlivě.**

5. Proč sametovou revoluci začali zrovna studenti?

Na vysokých školách vznikaly v druhé polovině 80. let mnohé **neformální aktivity, které postupem času získávaly charakter opoziční činnosti.** Šlo např. o samizdatové vydávání necenzurovaných kulturních časopisů nebo pořádání koncertů undergroundových skupin. V některých případech byly pro tuto činnost využívány i struktury oficiálního Socialistického svazu mládeže (SSM), který měl být převodovou pákou KSČ k ovlivňování mladé generace. Zejména v Praze pak na vysokých školách také existovaly kroužky studentů, kteří měli kontakty s disidenty.

Rozbuškou sametové revoluce se staly události, které následovaly po pietním shromáždění pražských vysokoškoláků k uctění památky Jana Opletala, jenž zemřel na následky zranění, která utřil během protinacistické demonstrace 28. října 1939. Místo, aby se studenti po skončení povolené manifestace na Albertově rozešli, zamířila značná část z nich do centra města. Na Národní třídě bylo několik tisíc lidí uzavřeno kordony policie a brutálně zmláceno. Událost měla živou odezvu na vysokých školách, které se rozhodly protestovat stávkou.

Je nutné konstatovat, že na podzim 1989 byl komunistický režim v Československu již natolik ztrouchnivělý a izolovaný, že by k jeho pádu zřejmě došlo i bez potlačení studentské demonstrace. Fakt, že komunistický režim se zachoval vůči studentům téměř se stejnou brutalitou jako režim nacistický, byl však v symbolické rovině neobyčejně důležitý a významně přispěl k radikalizaci do té doby „mlčící většiny“.

6. Kdo vyslal 17. listopadu 1989 proti demonstrantům policii a proč se policisté chovali tak brutálně?

Pozadí policejního zásahu proti demonstrantům na Národní třídě se nikdy nepodařilo uspokojivě vy-

světlit. Události zkoumaly v letech 1989–1990 a 1990–1992 dvě parlamentní **vyšetřovací komise, ale ani jedna z nich se nedobrala žádných podstatných výsledků.** Dodnes není vyjasněno několik zásadních věcí: trasa pochodu demonstrantů z Albertova na Národní třídu; reakce policie v průběhu pochodu; proč policie místo rozeznání demonstrace Národní třídu uzavřela ze všech stran a demonstranty systematicky bila; proč vznikla fáma o smrti studenta Martina Šmída.

Je pravděpodobné, i když neprokázané, že zásah byl naplánován předem. Za jakým účelem? Dá se spekulovat, že mohlo jít o pokus zdiskreditovat Jakešovo vedení komunistické strany, který se svým strůjcům takřkajíc vymkl z rukou.

7. Proč bylo důležité, aby se do demonstrací zapojili dělníci?

Komunistická strana sama sebe nazývala marxisticko-leninskou dělnickou stranou. Celá její ideologie se odvíjela od představy, že je představitelkou všeho „pracujícího lidu“ a vládne v zájmu dělnické třídy. Do určité míry tomu tak i bylo: komunistický režim loajální dělníky preferoval finančně a zároveň umožňoval sociální vzestup dětem z dělnických rodin.

Listopadová revoluce vznikla jako hnutí studentů, k němuž se velmi rychle přidali disidenti a část umělců a intelektuálů. Dne 19. listopadu 1989 společně založili Občanské fórum. Nemáme žádné podrobné výzkumy podpory Občanského fóra v dalších týdnech, ale je zřejmé, že její těžiště leželo ve středních městských vrstvách. Studenti si byli tohoto handicapu vědomi, a proto od počátku své stávky organizovali výjezdy do regionálních továren a podniků, kde informovali o skutečné situaci a snažili se pro věc demokracie získat další vrstvy.

Alespoň symbolické spojení Občanského fóra s dělníky bylo pro revoluci velmi důležité, protože bralo komunistům jejich sebe prezentaci dělnické strany. Úkolu se zhostil Petr Miller z pražské ČKD. Miroslav Štěpán, pražský tajemník KSČ, kterého 23. listopadu 1989 vypískal v továrně ČKD Lokomotiva Sokolov dav dělníků skandující „Nejsme děti“ – to je jeden z nejsilnějších obrazů listopadové revoluce. I ti, v jejichž jménu komunisté vládli, dokázali říci jejich diktatuře ne.

8. Proč demonstranti vyvolávali jméno Dubček? Čím byl důležitý?

Alexander Dubček (1921–1992), v letech 1968–1969 první tajemník KSČ, byl nejvýznamnějším symbolem Pražského jara 1968. Celá normalizační garnitura KSČ založila svou legitimitu na negaci ideálů „socialismu s lidskou tváří“. **V prvních dnech a týdnech revoluce, kdy se mnozí občané velmi obtížně orientovali v hektickém dění, představoval Dubček, jehož na rozdíl od Václava Havla a dalších disidentů všichni znali, určitý referenční bod.** Jeho politická pozice i symbolický význam však upadaly, když začalo být zřejmé, že nepůjde o druhý pokus o „socialismus s lidskou tváří“, ale o celkovou demontáž komunistického režimu a budování demokracie s tržním hospodářstvím.

Dubček, který si dělal velké ambice na funkci československého prezidenta, byl nakonec Občanským fórem a sesterskou slovenskou Veřejností proti násilí odsunut do role předsedy Federálního shromáždění. Zároveň začal být ve veřejném mínění demontován jeho mýtus, objevily se např. kritiky toho, že v roce 1969 podepsal represivní zákon nebo jeho mlčení během dvaceti let normalizace.

9. Proč se komunisté dál nebránili a proč nenasadili vojsko?

Na generálním štábu Československé lidové armády byl plán ozbrojeného zásahu vypracován a ministr obrany Milán Václavík jej nabídl komunistickému vedení jako cestu z politické krize. V předsednictvu ÚV KSČ však nikdo nenašel odvalu, aby ozbrojený zásah prosadil.

Jakešovo vedení KSČ si muselo být vědomo mezinárodního kontextu: komunismus se již zhroutil v Polsku a Maďarsku, ve východním Německu padla berlínská zeď. Moskva dala jasně najevo, že se nebude vměšovat do vývoje ve svých satelitech. Poprvé po více než čtyřiceti letech nemohli českoslovenští komunisté počítat s pomocí Sovětského svazu.

Kromě ztráty podpory Moskvy hrál při rozhodnutí nepoužít armádu velkou roli i faktor věku: vedení KSČ bylo v podstatě gerontokracií, vládou starců, od nichž se již nedaly čekat energické kroky. Navíc kromě politických špiček již tehdy málokdo – včetně členů KSČ – věřil, že plánované hospodářství sovětského typu je schopno konkurence s tržním kapitalismem.

10. Proč tehdejší média pravdivě neinformovala o událostech?

Média či tehdejším výrazem „masové sdělovací prostředky“ nesloužila v komunistickém systému primárně informování občanů, ale **politické manipulaci**. Tehdejší noviny zaplňovaly dlouhé oficiální proslovy, komuniké a reportáže o plnění plánu. **Co nebylo v souladu s komunistickou ideologií, se do novin či televize buď nedostalo vůbec,** nebo v deformované podobě. Zcela tendenční pak bylo zpravodajství o dění v zahraničí, které zveličovalo všechny problémy „kapitalistických zemí“.

Jednou z příčin pádu komunistického režimu bylo také to, že v 80. letech již nedokázal kontrolovat příliv informací ze zahraničí. V širokých příhraničních oblastech bylo možno sledovat německou či rakouskou televizi, existoval paralelní trh s videokazetami se západní filmovou produkcí, první osobní počítače umožňovaly jednoduší vytváření a rozmnožování nezávislých textů. Pokud mohl každý vidět, jak vypadají ve Vídni nebo Paříži obchody, komunistická propaganda o bídě kapitalismu se zcela mýjela účinkem.

11. Proč se revoluce jmenuje sametová, když policie zbila tolik mladých lidí?

Policie sice několik set lidí zbila, ale nikoho nezabila. Sametová revoluce byla do značné míry happeningem. Ještě několik let před rokem 1989 si nikdo nedovedl představit, že by se komunistické režimy ve střední Evropě mohly v brzké době zhroutit, a jen zcela blouznivý fantasta mohl předpokládat, že komunisté odevzdají moc bez boje lidu, který bude na náměstích zvonit klíči.

Odpovědi vypracoval:

Petr Zídek, historik

Literatura:

Suk, Jiří: *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize*. Prostor, Praha 2003.

Měchýř, Jan: *Velký převrat či snad revoluce sametová*.

Progetto, Praha 1999.

Kenney, Pdraic: *Karneval revoluce. Střední Evropa 1989*. BB/art, Praha 2005.

Otáhal, Milan – Vaněk, Miroslav: *Stu studentských revolucí*.

Studenti v období pádu komunismu – životopisná vyprávění.

Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1999.